

Anna Maria Wierzbicka*

DETAL I NARRACJA WE WSPÓŁCZESNEJ ARCHITEKTURZE SAKRALNEJ

DETAIL AND NARRATION IN THE CONTEMPORARY SACRED ARCHITECTURE

Architektura, jako sztuka kształtowania przestrzeni, nie istnieje bez detalu. Detal w architekturze sakralnej pełni szczególną rolę narratora. W referacie zostanie przeanalizowany kościół pw. Świętego Ducha w Tychach autorstwa arch. Stanisława Niemczyka w którym detal architektoniczny i elementy wyposażenia wnętrz zaprojektowane są jako spójna całość. Dbałość o detal w architekturze sakralnej oprócz walorów estetycznych niesie za sobą dodatkową wartość symboliczną i narracyjną.

Słowa kluczowe: detal sakralny, narracja, symbole, architektura sakralna, wartość narracja

Architecture as a idea of space and you can not shape it without a detail. Detail fulfills a special role of the narrator in sacred architecture. In the paper will be analysis the church of Holy Spirit in Tychy, Poland, by architect S.Niemczyk in which details and elements of interior are specially designed. In spiritual architecture attention to detail is very important, and it bring a symbolic and narrative valiums.

Keywords: sacred details, narration, symbols, sacred architecture, narrative valiums

Architektura, jako sztuka kształtowania przestrzeni, nie istnieje bez detalu. Detal [1], stanowiący część całości budynku jest ważnym czynnikiem odczytywania przestrzeni, ponieważ estetycznie kształtuje jego funkcję użytkową [2]. Dzisiejsza sztuka ograniczania przestrzeni charakteryzuje się różnorodnością stylu, a pomimo odrzucenia przez nurt modernistyczny tradycji rozumianego detalu, nie istnieje architektura

bez detalu. W obiektach z nurtu minimalizmu, w których brak jest ornamentu i zdobnictwa, detal można traktować jako idealny styl – zestawianie form i materiałów. Współczesny detal, również w architekturze sakralnej, należy więc potraktowany jako „szlachetność materiałów, a podtekst dekoracyjny zawarty jest w czystym styku kamienia, szkła, polerowanych lub chromowanych metali, wody, w posadzkach i sufitach,

* Wierzbicka Anna Maria, dr inż. arch., Politechnika Warszawska, Wydział Architektury, Zakład Podstaw Kształtowania Architektonicznego i Urbanistycznego.

w ścianach, cokołach w schodach” [3]. Taka definicja detalu odrywając to pojęcie od formy czy funkcji, umożliwia jego analizę na gruncie architektury sakralnej, w której znak zawsze stanowi element narracyjny.

Architektura sakralna jest jednym z szczególnych typów obiektów użyteczności publicznej. Składa się na nią nie tylko konstrukcja, forma i funkcja tak jak w pozostałych obiektach, ale przede wszystkim warstwa znaczeniowa. Na współczesny, niejednorodny kształt obiektów sakralnych wpływa kilka czynników. W czasie formowania się myśli modernistycznej w Europie, w Niemczech wiele lat przed Soborem Watykańskim II w wyniku współpracy liturgistów i architektów powstaje ruch liturgiczny. Romano Guardini, niemiecki liturgista, w książce *Znaki święte* [4], podkreślał znaczenie wspólnej przestrzeni liturgii świętej. Liturgista przyznał się wówczas z niemieckim architektem Rudolfem Schwarzem, a później z Dominkusem Bohmem i Otto Bartningiem, którzy zapoczątkowali nowe myślenie o przestrzeni kościoła [5] jako o miejscu spotkania wspólnoty wokół stołu Eucharystycznego. Jednak dopiero Sobór Watykański II usankcjonował odrodzoną ideę przestrzeni kościoła jako wspólnoty wiernych, otwierając nowe możliwości dla twórców architektury uznając, że „kościół żadnego stylu nie uważał za swój własny, lecz stosownie do charakteru i warunków narodów oraz potrzeb różnych obrządków dopuszczał formy artystyczne każdej epoki, tworząc z biegiem wieków skarbiec sztuki, który z całą troską należy zachować” [6]. Pomimo zaleceń soborowych dotyczących sztuki i architektury sakralnej architektura przestrzeni świętej „wyzwolila się z ram, dosłownie i w przenośni” [7], a poszukiwania nowej tożsamości architektury sakralnej, „daje się prześledzić proces mozolnego odchodzenia od historyzujących, następuje zwrot ku nowym materiałom budowlanym i konstrukcji oraz właściwej im nowej estetyce” [8].

Dla badań architektury narracja zostanie zdefiniowana jako zbiór spójnych części znaczeniowych

występujących w danym obiekcie architektonicznym. Jak słusznie zauważa architekt Bernard Tschumi badanie współczesnej architektury nie może ograniczyć się do formy czy funkcji. Strukturalna analiza narracji Rolanda Barthesa [9] jest w tym względzie fascynująca, ponieważ może być przeniesiona zarówno na przestrzeń jak i na program” [10].

Detal zostanie tu przeanalizowany w wybranym obiekcie architektury sakralnej pod kątem formy i tworzywa architektonicznego. Wybór obiektu został podyktowany szczególną formą kościoła pw. Świętego Ducha w Tychach autorstwa Stanisława Niemczyka, w którym elementy detalu tworzą spójną całość narracyjną. Kościół ten, z polichromią autorstwa Jerzego Nowosielskiego, otrzymał w 1983 r. nagrodę SARP. Nagroda została przyznana za „oryginalną próbę definicji przestrzeni sakralnej, (...) lapidarną formę architektoniczną” [11]. Konrad Kucza – Kuczyński analizując detal współczesnej architektury polskiej, wyróżnia kilka pozytywnych przykładów wymieniając twórczość Niemczyka jako „perfekcję detalu opartą o tradycję materiałów” [2]. Analiza detalu w wymienionym obiekcie zostanie poszerzona o dotychczasową wiedzę z psychologii percepcji (percepcji narracyjnej), która zakłada, że człowiek jest z założenia istotą dialogiczną [12].

Kościół Świętego Ducha w Tychach wybudowany w latach 1979–1983 to dzieło szczególne. Główna przestrzeń świątyni została rozplanowana na prostokątnym rzucie, na którym wyniesiona przestrzeń ołtarza w relacji do boków prostokąta została umieszczona symetrycznie. Wierni zgromadzą się wokół ołtarza z trzech stron, co umożliwi niemal jednakowy dostęp wzrokowy do ołtarza. Całość przestrzeni została przykryta piramidalnym dachem, światło jest skierowane na punkt centralny. „Odrębność stylistyczna, ucieczka zarówno od suchego modernizmu, jak i próba przesądzenia ozdobnego postmodernizmu, daje efekt dzieła oryginalnego” [13]. Ważna w odbiorze całości założenia jest oś kompozycyjna spinająca całość narracji. Opowieść

Kościół pw. Świętego Ducha, Tychy, arch. S. Niemczyk: detal krzyży zewnętrznych, chrzcielnica, malarstwo J. Nowosielski, ołtarz i tabernakulum, Matka Boża – Oranta, elementy narracyjne, fot. A. Wierzbicka
Church of the Holy Spirit, Tychy, arch. S. Niemczyk, detail of external crosses, baptismal font, paintings by J. Nowosielski, the Blessed Virgin – Oranta, elements of the narrative, fot. A. Wierzbicka

zaczyna się jeszcze poza obiektem. Umieszczone na dziedzińcu drzewo symbolizujące drzewo życia rozpoczyna swoistą narrację poprzez bramę, chrzcielnicę, zgromadzenie, ołtarz, tabernakulum i Matkę Bożą Orantkę ku górze do światła umieszczonego nad ołtarzem. Ważnym detalem są elementem narracyjnym są detale zewnątrz obiektu, „świątynia poprzez czytelną formę wyrasta jako archetypowy znak, wzmocniony dodatkowo również archetypowym zdarzeniem czterech krzyży, a nie tradycyjnego jednego” [13]. Kościół w formie i szczegółowo opracowanym detalu, odnajduje swój współczesny język komunikatu przestrzennego odwołując się do tradycyjnego i pierwotnego sposobu pojmowania świątyni. „Niepowtarzalna wśród powojennych stereotypów bryła, (...) sprawia, że powstał kościół o niezwykłym klimacie” [14]. Jak mówi sam autor projektu – „Istotą tego kościoła jest oś pionowa, która łączy ziemię i niebo (...) Symbolika Zesłania Ducha Świętego – mówimy „zesłanie”, czyli on na nas spływa jak gdyby z góry (...). Oś pionowa integruje cały ten kościół i daje to połączenie, które działa w obie strony. Poruszamy się w słownictwie, które jest dla nas zrozumiałe we wszystkich czynnościach” [15]. Projekty sakralne Niemczyka operują bogatą i głęboką symboliką i kunsztownie zaprojektowanym detalem tworzącym spaja narrację. Obiekty sakralne Niemczyka to dzieła szczególne, poprzez wieloletnie doświadczenie architekt „wypracował osobisty charakter swojej architektury” [16].

Architektura sakralna: kościół, kaplica, centrum medytacji, meczet, synagoga czy miejsce pamięci, cmentarz zawsze odnosi się do rzeczywistości transcendentalnej. Sacrum stanowi zawsze jakąś tajemnicę, tak jak „nowa architektura zawiera w sobie zawsze pewną niewiadomą, wymaga swoistej weryfikacji przez czas i ostatecznej akceptacji przez ludzi, którzy w budynku żyją pracują” [17], modlą się i uczestniczą w liturgii. Peter Zumthor, autor dwóch współczesnych obiektów sakralnych: kaplicy Brata Klausa w Mechernich

– Wachendorf w Niemczech (2007) i kaplicy w Sumvitg w Szwajcarii (1989) podkreśla, że jego budynki „są ciałami i muszą być stosownie zbudowane: jak anatomia i skóra, jak masa i membrana, jak tkanina łupina, aksamit, jedwab i błyszcząca stal” [18]. Architekt zauważa, że w jego pracy twórczej ważne jest „umieszczanie powierzchni i krawędzi, lśniących i matowych, w świetle słońca. (...) tak długo, aż wszystko będzie właściwe”. Elementy, które wymienia Zumthor, porównując budynek do ludzkiego ciała są sumą harmonijnie scalanych detali tworząc spójną narrację. Podobnie jak w pięknym ciele poszczególne elementy, takie jak oczy, usta, nos itd tworzą całość człowieka, w obiektach poszczególne detale takie jak: drzwi, otwory okienne, schody, poręcze, posadzki, wykończenia blacharskie powinny harmonizować ze sobą. W obiektach architektury sakralnej, w których warstwa znaczeniowa tworzy spójną kompozycję narracyjną, detale muszą stanowić oś semantyczną, co widać w kościele autorstwa Niemczyka, w którym każdy detal ma znaczenie symboliczne. Alfred Whitehead, angielski filozof, tak pisał o symbolach: „stosunek ludzkości do symboli waha się pomiędzy zainteresowaniem a niechęcią. (...) zarówno praktyczne myślenie, teoretyczne pragnienie dotarcia do źródeł, odruchy ironicznego krytycyzmu – wszystko to zainspirowało odejście od symbolizmu” [19]. Jednak wbrew temu nie istnieje sakralna architektura pozbawiona znaczeń symbolicznych, czego dowodzą liczne przykłady z kręgu polskiej współczesnej architektury sakralnej, jak i realizacje światowe, gdzie symbole pozostają czytelnym językiem komunikacji przestrzennej [20]. Symbole, takie jak: brama, woda – chrzcielnica, ołtarz – kamień, krzyż, światło, zgromadzenie – układ przestrzenny, wchodzi w skład przestrzeni świętej stanowiąc spójny hierarchiczny układ narracyjny. Dopelnienie warstwy symbolicznej stanowi dodatkowo wyposażenie wnętrza; miejsce słowa – pulpit, miejsce przewodniczenia, konfesjonał, które są detalami wnętrza sakralnego. Projektowanie kościołów zawsze

było trudne, być może nigdy tak trudne, jak w chwili obecnej [21]. Dbałość o detal w architekturze sakralnej, oprócz walorów estetycznych, niesie za sobą dodatkową wartość znaczeniową. Detale i elementy wyposażenia wnętrza i ornament może być „naprawdę estetyczne tylko wówczas, gdy są wytworzone bardzo precyzyjnie, z najlepszych materiałów, w wyniku pracy wzmoczonej do granic możliwości” [22]. Kicz czy nieadekwatność, mieszanie różnych form i brak powściągliwości jest problemem wielu współczesnych polskich realizacji. W dużym stopniu jest to nie tylko

wina twórców, a wynika to z „problemów cywilizacji, która nieustannie miesza ze sobą nie pasujące ze sobą rzeczy i umieszcza je w miejscu nie zgodnym z ich przeznaczeniem” [23].

Jakość w zalewie różnorodnych form obrazowych jest szczególnie ważna we współczesnej architekturze sakralnej. Ułatwia to percepcję narracyjną obiektu, „brak redukcji w otoczeniu zmusza do większego wysiłku, jeśli przejdzie nam zidentyfikować dany obiekt umożliwiając i jego identyfikację” [23] narracyjną.

PRZYPISY

[1] *Słownik języka polskiego*, PWN Warszawa 1978, t. 1. Detal – bud. arch. »drobny element budowany bądź dekoracyjny«, s. 387.
 [2] K. Kucza-Kuczyński, *Wpływ modernizmu międzywojennego i socrealizmu na detal współczesnej architektury polskiej*, Warszawa 2006, Praca Statutowa wykonana w Pracowni Architektury Sakralnej i Monumentalnej w Katedrze Podstaw Kształtowania Architektonicznego i Urbanistycznego Wydziału Architektury PW, s. 19, 53.
 [3] E. D' Alfonso, D. Samss, *Historia architektury – Formy i style od starożytności do współczesności*, Warszawa 1997, s. 251.
 [4] R. Guardini, *Znaki Święte*, Wrocław 1994.
 [5] K. Kucza-Kuczyński, *Znaki i symbole we współczesnej polskiej architekturze sakralnej*, Warszawa 2001, s. 29.
 [6] Dokumenty Soboru Watykańskiego II, Rozdział VII, *Sztuka kościelna i sprzęty liturgiczne*, KL 123.
 [7] P. J. Grimentz, *Architecture Now! 4*, Wstęp do wydania 4, Cologne 2006, s. 10, 11.
 [8] A. Miłobędzki, *Zarys dziejów architektury w Polsce*, Warszawa 1978, s. 303.
 [9] Rolanda Barthesa – francuski znawca literatury semiolog, strukturalista. W publikacji *Światło obrazu* 1977 wskazywał na ważny aspekt komunikacji wizualnej.
 [10] B. Tschumi, *Sześć pomysłów*. Źródło: Tschumi B., *Architecture and Disjunction*, MIT Press, Cambridge, 1996. [w:] <http://teoriaarchitektury.blogspot.com/2011/07/bernardtschumi-6-pomysow-1996.html> tłum. Łukasz Stępnik.

[11] Opina sądu konkursowego SARP Konkurs 1983, *Architektura* 5,6/1984, s. 66.
 [12] M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, *Badania narracyjne w psychologii*, Warszawa 2010.
 [13] K. Kucza-Kuczyński, *Nowe kościoły w Polsce*, Warszawa 1991 r.18, s.57
 [14] K. Styrna-Bartłowicz, M. Musiałik, *Odnalezione sacrum*, *Sztuka Sakralna* 2/2002, s. 10.
 [15] S. Niemczyk, *Krajobraz Pierwotny rozmowę prowadził*, Boguszewski P., Jabłoński A., Mikulski A., *Architektura i Biznes* 12/2002, s. 34.
 [16] P. Boguszewicz, *Architekt buduje domy*, *Architektura i Biznes* 12/2002, s. 38.
 [17] B. Dziechciaruk-Maj, *Przestrzeń dla architektury*, [w:] *Co to jest architektura?*, Kraków 2008, s. 9.
 [18] P. Zumthor, *Magia rzeczy realnych*, [w:] *Co to jest architektura?*, Kraków 2008, s. 581.
 [19] A. N. Whitehead, *Funkcja symbolizmu*, [w:] *Symbol i symbolizacja*, red. M. Głowiński, Warszawa 1991, s. 11.
 [20] A. M. Wierzbicka, *Symbol jako język komunikatu we współczesnej polskiej architekturze sakralnej*, rozprawa doktorska, Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010.
 [21] B. Spence, [w:] E. D. Milles, *The Modern Church*, London 1956, s. 13, tłum. A. M. Wierzbicka.
 [22] A. Loos, *Ornament i zbrodnia*, Wiedeń 1913, [w:] Sarnitz A., *Adolf Loos*, Köln 2006, s. 88.
 [23] R. Arnheim, *Myślenie wzrokowe*, Gdańsk 2011, s. 173.